

I.

ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Եւ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ.

Խաղ եւ զբաղմունք, մանկապարտեզ եւ դպրոց փոքրիկ երեխաների.

Մանկական խաղերը.

Խաղը մանկական կեանքի գլխաւոր բովանդակութիւնն է կազմում: Դպրոցական ճնշումը դեռ ևս չճաշակած մանուկն ամբողջովին անձնատուր է լինում նրան, բայց անձնատուր է լինում ոչ թէ որ և է արտաքին պատճառի դրդմամբ, այլ իր ներքին, բնական ձգտումով:

Հոգեբան Վոլենդը խաղն անուանել է աշխատանքի դուստր. սակայն աւելի ճիշտ կլինէր, ընդհակառակը, աշխատանքն անուանել խաղի դուստր, որովհետեւ խաղն է մանուկի առաջին և սիրած զբաղմունքը, որին նա վերաբերւում է կատարեալ լրջութեամբ:

Յայտնի է, որ իւրաքանչիւր անհատի էութեան խորքերում մայր բնութիւնը գրեթէ մի կենսունակ ձգտում—ձգտումն շարժուելու, գործելու, մի բան անելու: Եւ խաղն է այն սքանչելի միջոցը, որ հնարաւորութիւն է տալիս մանուկին իր այդ բնական ձգտումը նպատակայարմար ձևով արտայայտելու:

Խաղը մանուկի համար այն չէ, ինչ որ հասակաւորի համար: Մինչդեռ վերջինիս համար խաղը միայն մի զուարճութիւն է, գեղեցիկ ժամանց, մանուկի համար—մի իսկական աշխատանք է նա:

Եթէ կամենանք մի փոքր խորաթափանց լինել մանկական խաղերի վերաբերմամբ, կտեսնենք, որ նրանք ոչ այլ ինչ են, եթէ միայն հասակաւորների արարքների ու գործողութիւնների նմանողութիւնը: Մանուկն իբրեւ մի փոքրիկ դերասան աշխատում է իր խաղերի մէջ նմանուել մեծերին և ցուցադրել նրանց:

Ընդհանուր առմամբ դա ճշմարիտ է և ապացուցւում է թէկուզ նրանով, որ փոքրահասակ տղաներն իրենց խաղերի մէջ նմանւում են առաւելապէս տղամարդկանց, իսկ աղջիկները՝ իրենց սեռին պատկանող հասակաւորներին: Այսպէս օրինակ, աղջիկները սիրում են տիկնիկներ, սիրում են դայնաւիկութիւն անել նրանց և ամեն բանում աշխատում են նմանուել իրենց մօրը կամ քոյրե-

րին, այն ինչ տղաները բոլորովին այլ տեսակ խաղերով են հետաքրքրուում:

Անկասկած, խաղերի մէջ եղած այս տարբերութիւնը մի կողմից ապացոյց է սեռերի ներքին տարբերութեան, իսկ միւս կողմից՝ նա կարող է ծառայել որպէս ամենագեղեցիկ ապացոյց դաստիարակութեան, մինչև անգամ մանկական զարգացման առաջին աստիճաններում: Անհերքելի փաստ է, որ չի կարելի զանազան միջոցներով երեխային դէպի խաղը անտարբեր դարձնել, ինչպէս և չի կարելի նրա ցանկութիւններին ու տրամադրութեանը չհամապատասխանող խաղը ստիպմամբ սիրել տալ նրան:

Ահա թէ ինչու խաղերը մենք համարում ենք նաև դաստիարակութեան ուղեցոյց:

Յատուկ ուշադրութեան է արժանի երեխաների մէջ նկատուած հետեւեալ հակումը — խաղերի մէջ նրանք ընդհանրապէս սիրում և գերադասում են այն առարկաները, որոնք հանդիսանում են որպէս խորհրդանշան (սիմվոլ) իրենց երևակայութիւնն զբաղեցնող նիւթերի:

Դա ևս մի կարևոր հանգամանք է, որ իր հերթին գալիս է ապացուցանելու խաղերի գաստիարակչական նշանակութիւնը:

Զպէտք է մոռանալ նմանապէս, որ խաղերը զարգացնում են մանուկի ինքնագործունէութիւնն ու ստեղծագործական կարողութիւնը, սրում են նրա երևակայութիւնը և զօրացնում բանաստեղծական ձիրքը: Այո, խաղի ժամանակ նա ստեղծագործում է որպէս իսկական արուեստագէտ: Աւագի կոյտը նրան պատկերանում է որպէս մի հպարտ ամբողջ, իր ատամնաւոր պարխապներով: Փայտի կտորտանքը նրա համար քայլում են, ինչպէս ամենալաւ զէնքերով զինուած զօրքեր: Նա իրեն երևակայում է շոգենաւ կամ շոգեկառք, նայած թէ գրանցից սրի մտասլատկերը աւելի կենդանի է իր յիշողութեան մէջ: Փոքրիկ աղջիկը լաթերով բարուրում է փայտի հասարակ կտորը և նրա մէջ դնում իր սեպհական հոգին, զգացմունքներն ու ցանկութիւնները: Նա դարձնում է իր այդ տիկնիկը երբեմն մի հպարտ իշխանուհի, երբեմն մի թշուառ մուրացկան և աշխարհիս ոչ մի բարիքի հետ չի փոխարինի նրան:

Թերևս տարօրինակ թւի, եթէ ասենք, որ մանկական այդ երևակայութիւնը անհամեմատ բարձր է բանաստեղծի կամ արուեստագէտի երևակայութիւնից: Սակայն եթէ ի նկատի ունենանք, որ սրանք աւելի շատ են կաշկանդուած ժամանակի, տարածութեան, նիւթի և ձևի օրէնքներով, այն ժամանակ տարօրինակութիւնը ինքն ըստ ինքեան կվերանայ մէջտեղից:

Խաղերի ունեցած գաստիարակչական մեծ նշանակութիւնից

քղիսում են մի քանի կարևոր դրութիւններ այն մասին, թէ ինչպիսի խաղալիքներ պիտի տալ երեխաների ձեռքը:

Կասկած չկայ, որ այդ տեսակէտից ամենից նպատակաշարժաւոր պարզ խաղալիքներն են: Որքան վարպետօրէն է շինուած խաղալիքը, որքան շատ է նման նա իրեն օրինակ ծառայող առարկային, այնքան էլ ստոր է նրա մանկավարժական արժէքը, որովհետեւ այդպիսի խաղալիքը շատ քիչ տեղ է թողնում երեխայի ստեղծագործական երևակայութեան համար:

Պէտք է խուսափել թանգարժէք և շքեղ խաղալիքներից, որոնցով այնքան հարուստ են մեր խանութները: Թող լինի խաղալիքը պարզ, աժան, բայց հարազատ գեղարուեստի պահանջներին: Այս պահանջը կարևոր է նաև մի այլ տեսակէտից:—Անհրաժեշտ է, որ երեխան հնարաւորութիւն ունենայ հարկաւոր դէպքում կոտրելու իր խաղալիքները, բայց իհարկէ, ոչ թէ կոտրուելու և աւերելու վայրկնի ցանկութեանը բաւարարութիւն տալու համար, այլ իրեն հետաքրքրող այս կամ այն հարցի պատասխանը կենդանի կերպով ստանալու նպատակով: Իսկ ընական է, որ թանգարժէք խաղալիքները, իրենց գնի պատճառով, կոտրել չի կարելի:

Միւս կողմից, մանուկի հոգին էլ պահանջում է, որ իրեն տրւած խաղալիքը լինի հասարակ և անպաճոյճ: Թերեւս շատերը նկատած լինեն, որ նօրմալ և չայլասերւած երեխաները գերազանցում են պարզ և կոպիտ խաղալիքները շքեղ տիկիւններից, կենդանիներից և երկաթուղիներից, որովհետեւ սրանք—շնորհիւ իրենց թանգութեան և շուտ կոտրւելու յատկութեան—պահանջում են նաև մի երկշտա զգուշաւորութիւն:

Մանկական խաղերի միւս նշանակութիւնն էլ այն է, որ նրանք յաճախ երեան են հանում ապագայ մարդու ստեղծագործական կարողութեան առաջին ընձիւղները: Ճիշտ է բանաստեղծի այս խօսքը, թէ մանկական ուրախ և անհոգ խաղերի մէջ շատ անգամ պէտք է որոնել մի խոր միտք: Զեմա Ուատտի մասին պատմում են, որ նա մի երեակայող երեխայ էր և առանց ձանձրանալու ժամերով կարող էր նստել և դիտել, թէ ինչպէս եռացող ջրից բարձրացող գոլորշիները խփելով չրըխկչրըխկացնում են թէյամանի կափարիչը: Մենք էլ մեր երեխաների գործողութիւնների մէջ յաճախ կարող ենք նկատել հետախուզութեան նոյն ոգին, թէպէտ հասկանալի է իհարկէ, որ ամեն մի երեակայող մանուկ Զեմա Ուատտ չի լինի:

Ուղերի մասին ընդհանրապէս տարածւած է այն կարծիքը, թէ նրանք նպաստում են մարդու միմիայն ֆիզիքականի զարգացման: Բայց այդ կարծիքը թերի է: Ուղերը զարգացնում են

չէ թէ միայն խաղացողի մարմինը, այլ և հոգին, որովհետեւ նրանք մարդու են մարդու բոլոր գործարանները—մասնաւորապէս ձեռներն ու աչքը, զարգացնում են մարմնի ոյժն ու ճկունութիւնը: Իսկ այդ ամենը անհրաժեշտ է և՛ հոգեկան զարգացման տեսակէտից, որովհետեւ հոգու զարգացումը պայմանաւորուած է ամենամեծ չափով մարդու արտաքին զգայարանների ու գործարանների զարգացմամբ:

Բացի դրանից, խաղերը զարգացնում են մարդու միտքը նրանով, որ տալիս են շատ կարեւոր գիտելիքներ զրաի աշխարհի առարկաների մասին, գիտելիքներ, որ ձեռք են բերում համարեալ առանց առանձին աշխատութեան, բայց մեծ բաւականութեամբ: Օրինակ, ինչպիսի մեծ փորձառութիւն է պարզեում մանուկներին նրանց ամենասիրելի խաղալիքներից մինը—շուրը, որը առանց ձանձրացնելու, ժամերով ու օրերով կարող է զբաղեցնել նրանց և միևնույն ժամանակ մատչելի է մինչև անգամ ամենաչքաւորներին: Նոյնը կարելի է ասել նաև աւտոյի մասին, որը երեխաների համար նոյնպիսի մի անփոխարինելի խաղալիք է. բայց, դժբախտաբար, նրա բազմազան գործադրութիւնները հարկաւոր չափով տակաւին գնահատուած չեն մանկավարժութեան կողմից:

Մանկական խաղերը և նրանց գործած ազդեցութիւնը դեռ ևս այնքան էլ ուսումնասիրուած չեն: Այդ է պատճառը, որ մինչև այժմ հնարաւոր չի եղել ճշգրիտ սահմանել խաղերի դաստիարակչական բնաւորութիւնը, ինչպէս նաև նրանց նշանակութիւնը մանուկի հոգու և մարմնի, մասնաւորապէս երեակայութեան, զարգացման տեսակէտից: ¹⁾ Սակայն և այնպէս, ընդունւած ճշմար-

¹⁾ Պարստը գանգատուում է, որ Գերմանական մանկավարժական գրականութեան մէջ չկայ դեռ եւս մի այնպիսի աչքի ընկնող երկասիրութիւն, ինչպիսին է Ամերիկացի Ջոնսօնի «դաստիարակութիւն խաղերի միջոցով» գիրքը: Նա ցու է յայտնում, որ ողջ Գերմանիայում տակաւին ո՛չ որ չի փորձել բոլոր յայտնի խաղերը հոգեբանական ճիշտ վերլուծութեան ենթարկել, դրա հետ միասին տալով նաեւ մարդաբանների ու պատմաբանների համեմատական հետազօտութիւնները նրանց մասին, որովհետեւ զլխաւոր խաղերի պատմութիւնը շատ խոր հնութիւնից է սկսում եւ նրանցից շատերը, բոլորովին նման ծեւերով, տարածւած են ո՛չ միայն Եւրոպայում ու Ամերիկայում, այլ եւ հեռաւոր Աինաստանում, Նապօնիայում եւ Հնդկաստանում:

Եթէ Գերմանական մանկավարժական գրականութիւնը, որ իր հարստութեամբը առաջնակարգ աեղերից մէկն է բռնում բոլոր բաղադրակիւթ երկրների մանկավ. գրականութիւնների մէջ, աղքատ է այդ կողմից:

տութիւն է համարուում այն, որ խաղերը—համանաւանդ խմբական խաղերը—չափազանց մեծ ազդեցութիւն ունին մանուկի ընտելութեան կազմակերպման վրայ: Նրանք զարգացնում են մանուկի պատեասիրութեան, պատասխանատւութեան և հաւատարմութեան զաղափարները, լուսաւորում են նրա ունեցած հասկացողութիւնները ճշտութեան և անճշտութեան մասին, դաստիարակում են նրանում համարձակութիւն և տոկունութիւն մի կողմից, իսկ միւս կողմից՝ կարեկցութիւն դէպի թոյլերը, անզօրները:

Բոլորովին իրաւացի է նկատում Սմայլսը, որ երեխան իր խաղի տարիներում աւելի շատ ծանօթութիւններ է ձեռք բերում արտաքին աշխարհի առարկաների և նրանց յարաբերութիւնների մասին, քան իր կեանքի մնացած շրջանում: Սրանից էլ հետևում է, որ խաղը իր իրաւունքները պիտի ունենայ ոչ միայն ընտանիքներում, խաղահրապարակներում, այլ և դպրոցներում, որովհետև խաղերը աւելի են զարգացնում մանուկի ներքին ոյժը—որը և մանուկի անհատականութեան տեսակէտից աւելի կարևոր է—քան դպրոցական գեղեցիկ ծրագրերն և օրինակելի դասատւութիւնները:

Խաղ եւ աշխատանք.

Երեխան խաղի և աշխատանքի միջև հակադրութիւն չի տեսնում, որովհետև խաղին էլ նա վերաբերւում է լրջութեամբ և նրա մէջ դնում իր ամբողջ հոգին: Բայց իսկապէս կայ տարբերութեան մի գիծ խաղի և աշխատանքի մէջ.—խաղը և խաղալը կախած է խաղասողի ազատ կամքից, իսկ աշխատանքը—շատ անգամ—ոչ, աշխատանքը սովորաբար կատարւում է որ և է արտաքին հանգամանքի թիւադրանքով:

Իսկական դաստիարակչական արւեստը պէտք է խաղին վերաբերուի համապատասխան լրջութեամբ, որովհետև—ինչպէս տեսանք—խաղը ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ կարևոր արտայայտութիւն դէպի գործունէութիւնն ունեցած մանկական ձգտումի:

Դաստիարակչական տեսակէտից նաև անհրաժեշտ է, որ խաղից դէպ աշխատանքը եղած անցումը լինի այնպէս, որ մանուկը աշխատանքն ևս կատարի ոչ պակաս սիրով ու եռանդով, քան խաղը:

Ապա ուրեմն, ո՞րքան աննախանձելի վիճակի մէջ են գտնւում մանկական խաղերն ու նրանց ուսումնասիրութիւնը միւս երկրներում: Հայկական մանկավարժական գրականութեան մասին խօսք լինել չի կարող:

Այստեղից հարց է ծագում, թէ ինչպիսի զբաղմունքներ պէտք է ընտրել, որ համապատասխանեն մանուկի այս կամ այն հասակին: Փոքրահասակ երեխաների համար առաջնակարգ տեղը բռնում է.—

Կադապարումն. ¹⁾

Իբրև այդպիսի մի մանկական զբաղմունք ամենից առաջ պէտք է յիշել փափուկ կաւից կամ պլաստիլինից զանազան իրեր պատրաստելը: Մանկանոցների գործածութեան համար աւելի յանձնարարելի է պլաստիլինը,²⁾ որ արհեստականօրէն պատրաստւած զանազանագոյն մի զանգւած է, որովհետեւ նա փոշի չի տալիս և հեշտութեամբ էլ ամեն ձև ընդունում է:

Սակայն աղնիւ ամանների կաւը նոյնպէս իր առաւելութիւններն ունի. աժան է—մէկ, խնամքով գործադրելու դէպքում՝ մաքուր է—երկու, և փշակակար չէ աւողջութեանը—երեք:

Պէտք է նկատել նաև, որ այդ աշխատանքների համար գործիքներ համարեն հարկաւոր էլ չեն. ամենալաւ գործիքը երեխայի մատներն են, որ տւել է ինքը բնութիւնը: Եթէ անդրիագործների գլխաւոր գործիքը նրանց մատներն է, ապա ուրեմն մանկական աւելի պարզ աշխատանքների համար նոյն այդ գործիքը զերազանց կարող է լինել:

Մի նոր հարց կա. ինչ և ինչպիսի առարկաներ պէտք է կաւից կամ պլաստիլինից պատրաստել, որ երեխայի գործ զրած աշխատանքը լինէր—դաստիարակչական տեսակէտից—արդիւնաւէտ և օգտակար:

Այդ հարցին ամենալաւ պատասխանը տալիս է բնութիւնը:

Փաստ է, որ երեխաները—եթէ իրենց ազատ կամքին են թողնւած և որ և է ճնշում չկայ վրանին—սիրում են շինել իրենց հետաքրքրող առարկաները և մի առանձին ոգևորութեամբ են կատարում դրա համար հարկաւոր աշխատանքները: Նրանք շատ սիրում են ցեխից կամ կաւից շինել և կամ հողի, աւաղի մէջ կադապարել, օրինակ, ձու, տանձ, խնձոր, բալ, ծիրան և այլն:

Դաստիարակին մնում է միայն օգտւել երեխայի այդ բնական ձգտումից, որովհետեւ անբռնադատ խաղից մինչև այդօրինակ աշխատանքը—ընդամենը մի փոքրիկ քայլ է միայն: Եւ այդպիսի աշխատանքը կլինի անպայման օգտաշատ, որովհետև և նպատակայարմար է նրա ընթացքը և համեմատ Պեստալոցցիի այն իրա-

1) Այդպէս Թարգմանում ենք ռուս. «ЛѢПКА» բառը:

2) Նշանաւոր է Պօկտօր Վ. ինկելմի գործարանը Լալպցիդում:

ւացի պահանջին, որ ասում է, թէ «իւրաքանչիւր ուսուցումն, իւրաքանչիւր դասաւանդութիւն պիտի լինի միայն մի արւեստ՝ օժանդակելու մանուկի մէջ բնութիւնից դուած ինքնազարգացման ձգտումին»:

Սակայն այստեղ, փաղաքածերի մէջ, ընթերցողի ուշադրութիւնը մենք պիտի հրաւիրենք հետեւեալ կարևոր հանգամանքի վրայ:

Անշուշտ սկզբում մանուկներից միմիայն շատ քչերը կը կարողանան կաւից կամ պլաստիլինից քիչ-շատ յաջողութեամբ դուրս բերել որպէս օրինակ իրենց տրուած առարկաները: Դա երեխայի համար շատ դժւար է, բայց այդ դժւարութեանը չը պէտք է այնքան էլ մեծ նշանակութիւն ընծայել: Մինչև իսկ հասակաւորների համար էլ հեշտ չի լինի, եթէ փորձեն առանց նախապատրաստութիւնների կաւից շինել մի բան այնպէս, որ նման լինէր բնազդին: Հետեւաբար, երեխայից չպիտի շատ բան պահանջել, պէտք է բաւականանալ նրա տւած անկատար արդիւնքովը, որովհետև անտեղի պահանջկոտութեամբ կարող ենք վհատեցնել նրան: Հերիք է, եթէ աշակերտը գիտակցում է, որ աշխատանքը կատարել է ինքը իր սեպհական ոյժերով: Անկատար, բայց ինքնուրոյն աշխատանքն աւելի բարձր, աւելի գնահատելի է, քան կիսով չափ մեծերի օգնութեամբ գլուխ բերուած կատարեալ աշխատանքը:

Սրանից—անկասկած—չպէտք է բնաւ եզրակացնել թէ հարկաւոր չէ, ուրեմն, ուսուցանել երեխային, ղեկավարել, առաջնորդել նրան: Դաւ լիցի: Մենք պահանջում ենք, ընդհակառակը, որ անհրաժեշտ է սովորեցնել նրան թէ ինչպէս պէտք է յաղթահարել գործի մէջ իրեն հանդիպող դժւարութիւնները. այլ խօսքով, մենք պահանջում ենք՝ զարգացնել ուղիղ տեսնելու ընդունակութիւնը աշակերտի մէջ: Պէտք է սովորեցնել նրան ուղիղ տեսնել և ուղիղ ըմբռնել այն բազմաթիւ մանրամասնութիւններն ու առանձնայատկութիւնները, որ յատուկ են բնութեան նոյն իսկ ամենապարզ մարմիններին:

Ուղիղ տեսողութիւն.

Սովորաբար ենթադրուում է, թէ այս բանում մեծերը փոքրերի համեմատութեամբ որոշ առաւելութիւններ ունեն: Բայց այդ սխալ է: Ընդհանրապէս փոքրերը տեսնում են աւելի շատ և աւելի ուղիղ, քան մենք կարծում ենք, նամանաւանդ այն փոքրերը, որոնց տեսողութիւնը դեռ ևս ըթացած չէ մեքենայական ընթերցման սովորութեամբը և տալազրական տառերի խառնաշփոթու-

թեամբը: Իսկ նրանց շատ անգամ զարմանալի հարցերը երևոյթ-
ների պատճառի ու նպատակի մասին անհերքելիօրէն ապացու-
ցանում են այն իրողութիւնը, որ նրանք նախ և առաջ մտածում
են իրենց տեսածի մասին, և երկրորդ՝ որ նրանք կատարւած
փաստերի մէջ որոնում են պատճառական կապակցութիւն:

Դաստիարակը չպէտք է անուշադրութեան մատնի երեխայի
այն գեղեցիկ ձգտումը, նա պէտք է կարողանայ նկատել և օգ-
տագործել այն: Բայց դժբախտաբար, մեզանում այնքան էլ մեծ
կարևորութիւն չի տրւում ուղիղ տեսնելու կարողութեանը. դրա
համար էլ արհամարհւած է ուղիղ տեսնելու ուսուցումը: «Հարիւր
հոգուց միայն մի հոգի կճարւի ուղիղ մտածող, իսկ ուղիղ տես-
նող—հազարից մէկը»—ասա Ջօն Մեօսկինի հոշակաւոր ասաց-
ւածքներից մինը: Ականաւոր անգլիացու կարծիքով «մարդու ու-
սուցման գլխաւոր նպատակը պիտի լինի սովորեցնել ուղիղ տես-
նել և տեսողութեամբ ըմբռնածը՝ արտայտել»:

Շօշափելիքի կարեւորութիւնը.

Արտաքին աշխարհի իրերն ու նրանց զանազան յատկու-
թիւններն ուղիղ ըմբռնելու համար միայն տեսողութիւնը բաւա-
կան չէ. հարկաւոր է նաև շօշափելիքի օժանդակութիւնը: Դա
ապացուցւում է մանկական հասակի վերաբերմամբ կատարուած
փորձերով, այն հասակի, երբ մանուկի հոգում նոր-նոր սկսում
են կազմակերպւել պատկերացումներ տարածութեան մասին:

Հէնց ինքը լեզուն էլ վկայում է, որ արտաքին աշխարհի
մասին դատելիս ու մտածելիս գլխաւոր դերը պատկանում է ոչ
թէ տեսողութեանը, այլ շօշափելիքին: Ուրիշ խօսքով, իրը կա-
տարելապէս ճանաչելու համար միայն տեսնելը հերիք չէ, պէտք
է նաև շօշափել, ըմբռնել այն (բռնել բայից, որ շօշափելու գոր-
ծողութեան նախընթաց և անբաժան պայմանն է կազմում): Ա-
ռանց շօշափելիքի մենք երբեք չէինք կարող ունենալ պայծառ և
ուղիղ մտապատկերներ մեզ շրջապատող առարկաների և նրանց
յարարերութիւնների մասին, մինչդեռ միայն շօշափելիքով այն
է՝ առանց տեսանելիքի օգնութեան—բոլորովին հնարաւոր է
այդպիսին:

Կոյր ծնուածների կամ շատ վաղուց կուրացածների նկատ-
մամբ եղած փորձերը ցոյց են տալիս, որ տարածութեան մասին
նրանց ունեցած պատկերացումները պակաս յստակ և պայծառ
չեն, քան ոչ-կոյրերինը:

Մարդու մտաւոր զարգացումը ամենամեծ չափով կախւած
է ոչ թէ նրա բառապաշարից, ունեցած բաների հարստութիւնից,

այլ յատակ, պարզ և ճիշտ մտապատկերների ներկայութիւնից: Բառը մտապատկերների արտայայտման նշանն է միայն. զարգացման տեսակէտից նա բոլորովին անարժէք մի բան է, եթէ շաղկապւած չէ որոշ մտապատկերի հետ:

Եւ որովհետեւ—ինչպէս արդէն տեսանք—շօշափելիքն է մտապատկերների կազմակերպման և պայծառութեան ամենազլխաւոր պայմանը, ուրեմն և սրանից հետեւում է.—ա. մարդու մտաւոր—հոգեկան զարգացման համար անհրաժեշտ է շօշափելիքի զարգացումը, և բ. շարունակ պէտք է մաքաւել բառական դաստիարակութեան դէմ, որ այսօր մի զրաւիչ հեռանկար է հանդիսանում թէ տանը և թէ դպրոցում, պէտք է սահմանափակել բառերի տիրապետութիւնը յօգուտ մտապատկերների տիրապետութեան:

Դիտողական ուսուցում.

Մտաւոր զարգացման տեսակէտից երեխաներին արտաքին աշխարհի իրերով զբաղեցնելը—որը իսկական դիտողական ուսուցումն է և կենդանի գործունէութեան աղբիւրը—անհամեմատ աւելի թանգ արժէ, քան գրքերով սովորելը: Մինչդեռ ժամերով նստած գրքով անգիր անելը սովորեցնում է մանուկին չմտածել, ձեռքի աշխատանքները—նոյն իսկ ամենապարզերը—ընդհակառակը, նրանից պահանջում են լարւած ուշադրութիւն և շարունակ ստիպում են մտածել: Բացի դրանից, իւրաքանչիւր ձեռարկեստ պահանջում է ֆիզիքական որոշ շարժողութիւն, որը մանուկի համար մի անհրաժեշտութիւն է և խիստ կարևոր նրա մարմնի զարգացման և առողջութեան տեսակէտից:

Ներկայ դպրոցի հասցէին ուղղւած բոլոր մեղադրանքներից թերեւ ամենածանրն այն է, որ նա բացառապէս զբքի դպրոց է, տեսական, անմարմին գիտութիւններ—էն էլ՝ վա՛յ այն գիտութեան—հաղորդող մի անհրապոյր հիմնարկութիւն: Կարգ-կարգ շարւած նստարան-գրասեղանները, իրենց լուռ ներկայութեամբ, ասում են ամենքին, որ այնտեղ կարելի է միայն քարացած նստել և ականջներով ու աչքերով հաւաքել ուսուցչի և դասադրքերի տւած մեռած իմաստութիւնները: Կենդանի աշխատանքի, բազմազան ձեռարկեստների մօտքն այնտեղ արգելւած է խստիւ:

Չուտ տեսական կամ դասադրքային ուսուցումը ո՛չ միայն օգտակար չէ, այլ վնասակար է մանկական հասակում, որովհետեւ վերացական և անշօշափելի լինելով, մատչելի չէ երեխաների համար: Նա կանգնեցնում է աշակերտի մտածողական կարողութիւնը և ամբողջովին յիշողութեան վրայ ծանրանում: Եւ որքան շուտ է սկսւում այդպիսի ուսուցումը, այնքան էլ մեծ է նրա

հասցրած վնասները, որովհետեւ երեխայի տակաւին անդարգացած ուղեղի համար միակողմանի մտաւոր-տեսական մարզանքները սպանիչ են:

Ձեռարեւոյթ եւ ուղեղի զարգացումը.

Պէտք է խոստովանել, որ ձեռների գործունէութեան և մանկական ուղեղի զարգացման միջև եղած կապը իր մանրամասնութիւններով դեռ ևս այնքան էլ լուսարանւած չէ: Բայց և այնպէս, իբրեւ և մի անհերքելի ճշմարտութիւն, պիտի յիշատակել այն փաստը, որ ձեռքի իւրաքանչիւր վարժութիւնը ազդում է ուղեղի վրայ և թողնում վերջինիս վերնաշերտում հետքի նման մի բան: Այդ իսկ պատճառով, ձեռարեւոյթի ուսուցումը, ամենից առաջ, մտաւոր դաստիարակութեան հզօրագոյն գործօններից մինը պէտք է համարել:

Չափազանցութիւն չի լինի, եթէ ասենք, որ ձեռքը մարդու վեցերորդ զգայարանն է, իսկ նրա գործունէութիւնը՝ դէպի ուղիղ զարգացումն տանող ճանապարհը:

Աշխատանքի մտաւոր և ֆիզիքական կոչւած տեսակների միջև նկատուող հակօտենայ տարբերութիւնը հիմնւած է մոլորութեան վրայ, որովհետեւ աշխարհիս երեսին չկայ մի այնպիսի ձեռքի կամ ֆիզիքական աշխատանք, որը չպահանջէր մկանների լարման հետ միասին նաեւ մտքի լարումն: Ով ուզում է ձեռներով արագ և վարժ աշխատել, պէտք է ունենայ զարգացած ուղեղ: Թուլամիտը չի կարող օրինակելի վարպետ լինել, որովհետեւ թուլամտութիւնն ազդում է մկանների շարժումների վրայ այնպէս, ինչպէս ազդում է մտածողութեան և լեզուի վրայ: Եւ թէ ապուշի ձեռքը անընդունակ է հարկաւոր չափով ճկուն և արագաշարժ լինելու, դրա պատճառը ոչ թէ նրա ձեռքի բնախօսական պակասաւոր կազմութիւնն է, այլ ուղեղային վանդակիկների նւազ զարգացումը:

Թուլամիտ երեխաներ.

Ուղեղի բնախօսութեան նորագոյն հետազօտութիւնները անհերքելիօրէն ապացուցանում են ձեռների և ուղեղի զարգացման միջև եղած սերտ կապի գոյութիւնը: Այդ կապի ներկայութեան մասին համոզեցուցիչ ապացոյցներ է տալիս և գործնական կեանքը: Ոսօքս վերաբերում է թուլամիտ և յետամնաց երեխաների դաստիարակութեանը: Այդտեղ է, որ ձեռարեւոյթի սխտեմատիկ ուսուցումը անժխտելիօրէն ապացուցանում է իր հրաշագործ ազդեցութիւնը մտքի զարգացման վրայ:

Ձեռքի գործունեութիւնը եւ լեզւի զարգացումը.

Բալզվինի տեսութեան համաձայն, լեզւի զարգացումը սերտորէն կապւած է աջ ձեռքի զարգացման հետ: Եւ ամենեւին անհաւանական չէ այդ տեսութիւնը, որովհետեւ—ինչպէս յայտնի է—աջ ձեռքի ամբողջ ղեկավարութիւնը ըղխում է ուղեղի ձախակողմեան կիսագնդից, իսկ այդ կիսագնդումը հանդիսանում է լեզւական կենտրոնի բնավայրը: Լեզուի հետ կապուած բոլոր մտաւոր աշխատանքները—ինչպէս են՝ ընթերցանութիւնը, գրելը, համրանքը և այլն—կատարւում են նոյնպէս ուղեղային ձախ կիսագնդի թելադրումներով:

Սրանից արդէն հասկանալի է, թէ ինչպիսի մեծ ազդեցութիւն ունի ձեռքի աշխատանքը լեզւի զարգացման վրայ: Ձեռքի աշխատանքը զարգացնում է ձեռքը: Եւ քանի որ ֆիզիքական աշխատանքների ամենամեծ մասը մենք կատարում ենք սովորաբար աջ ձեռքով, հետևաբար դրանով աջ ձեռքը զարգացնելով, միաժամանակ զարգացնում ենք նաև մեր լեզւական ընդունակութիւնը, որովհետեւ աջ ձեռքի և լեզւի զարգացումը—ըստ Բալզվինի տեսութեան—միևնոյն գործողութեան սկիզբը և վերջն է կազմում:

Աննպասակայաբար դասաբաշխութիւն.

Վերոյիշեալի հիման վրայ ներկայ դպրոցական ուսուցումը, որ բաղկացած է առաւելապէս լեզւական վարժութիւններից, ազդում է միմիայն ուղեղային ձախ կիսագնդի վրայ: Թերևս դա է պատճառը—այն էլ՝ ամենագլխաւոր պատճառը—ժամանակակից աշակերտութեան «մտաւոր յոգնածութիւն» կոչւող հիւանդութեան, որ թեատարած⁷ իշխում է այսօր բոլոր դպրոցներում:

Թէ որքան աղէտաբեր է այդ հիւանդութիւնը—դրա մասին չէ խօսքը, որովհետեւ ոչ ոքից ծածուկ չեն նրա գործած աւերմունքները: Խօսքը նրա դէմ մաքառելու մասին է: Այդ պարտականութիւնը, ամենից առաջ, ծանրանում է դպրոցի վրայ. նա պէտք է կռի ուղեղի միակողմանի զարգացման դէմ, պէտք է իր ծրագրի մէջ մտցնի նաև այնպիսի զբաղմունքներ, որոնք նպաստէին ուղեղի աջ կիսագնդի զարգացմանը:

Հետևաբար, դպրոցում իրենց պատւաւոր տեղը պիտի ունենան ձեռարկատները և ֆիզիքական աշխատանքը, նամանաւանդ այնպիսի աշխատանքները, որոնք պահանջում են ձախ ձեռքի գործունեութիւնը, որովհետեւ ձախ ձեռքի ամբողջ ղեկավարու-

թիւնը կախած է ուղեղի աջ կիսագնտից¹⁾։

Հարկաւոր է, ուրեմն, կազմել դպրոցական նոր ծրագիր, օգտելով ուղեղի բնախօսութեան տւած արժէքաւոր ցուցմունքներին, որովհետեւ հինը անպէտք է և միանգամայն վնասակար։ Հին ծրագիրը թերութիւններ շատ ունի. բայց նրանց մէջ ամենից գլխաւորն է այն, որ նա, այդ ծրագիրը, ուղեղի մի կիսագնտնուը հափից աւելի աշխատեցնելով ու յոգնեցնելով, միւսը թողնում է բոլորովին անգործ և հետեւապէս—անզարգացած։ Մեր դպրոցում աւանդուող գլխաւոր առարկաները են՝ կրօնը, լեզուները և համբանքը. կրօնի դասին յաջորդում է գրութիւնը, գրութեանը՝ կարգալը, կարգալուն՝ համբանքը, համբանքին՝ նորից կրօնը, կրօնին՝ նորից գրութիւնը և այդպէս անվերջ. իսկ այդ ամենը—ինչպէս արդէն տեսանք—հափից աւելի աշխատեցնում է ուղեղի միայն ձախ կիսագնտնուը՝ ի վնաս աջին։

Որ ձեռների, ինչպէս նաև մարմնի միւս գործարանները զարգացումն ահագին ազդեցութիւն ունի մարդու հոգեկան կարողութիւնների վրայ—դա կասկածից դուրս է։ Դրա համար շատ անհերքելի փաստեր է տալիս մեզ բժշկական մանկավարժութիւնը։ Օրինակ, կալագների, նաև այնպիսի երեխաների, որոնց կամ լեզւական կենտրոնն է հիւանդ և կամ հաղորդիչ նեարդերը—վերաբերմամբ կատարւած փորձերը ցոյց են տալիս, որ նրանց այդ արատներն ուղղելու գործում, համապատասխան վարժութիւնների գործադրութեամբ, փայլուն հետեւանքների կարելի է հասնել։

Յօգուտ ֆիզիքական աշխատանքների բերած վերոյիշեալ բոլոր փաստերը գալիս են մեզ համոզելու, որ մենք փոխենք դէպի ձեռարկեստներն ունեցած մեր անարդար վերաբերմունքը և մանուկների դաստիարակութեան խնդրում—նամանաւանդ դրպրոցական առաջին տարիներում—հարկաւոր տեղը տանք նրանց։

Յ. Տ. Յակովբեանց.

1) Իրազննութեան, բնագիտութեան եւ մարմնամարզութեան դասերը նոյնպէս նպաստում են ուղեղի աջ կիսագնտի զարգացման։